

Brošurica daje zanimiv detalj o trgovanju na Slovenskem v desetletju od vklj. 1712 do vklj. 1721. Predvsem so pomembne količine kovin in kovinskih izdelkov ter lanenega prediva, ki so jih iz Kranjske pretovorili skozi mitninske urade Kokra, Tržič in Jesenice. Iz številke je razvidno, da je bilo najkritičnejše leto za vse tri urade leto 1715. Tedaj so registrirale Jesenice le nekako 5 ton navedenega blaga, Kokra okoli 205 ton, Tržič približno 468 ton. Najugodnejše je bilo za Jesenice leto 1720, ko je bil tranzit 30-krat večji in je znašal 150 ton, za Kokro leto 1721, ko so vpisali skoraj 349 ton, za Tržič leto 1712 s svojimi 1749 tonami navedenega blaga (avtor računa vse v centih; v tone sem pretvoril po ključu 17,86 centov je približno 1 tona). Pisec navaja tudi število pušk in samokresov, toda ne v kilogramih, pač pa v kosih (komadih). Zato jih v zgornje preračunavanje nisem pritegnil.

Ko bomo imeli nekoč v bodočnosti pred seboj podobne mitninske podatke za vse naše mitnice in za daljše obdobje, morda celo za nekaj stoletij, bomo lahko zelo plastično opazovali konjunktorno gibanje in učinke na primer turških vpadov, bojov Habsburžanov z Benečani, kmečkih uporov in podobno. Zato nas toliko bolj veseli brati v opombah k tej razpravi dr. Žontarjev lastni citat, da pripravlja za tisk rokopis »Ekonomika Kranjske v 18. stoletju«.

Jože Šorn

PUBLIKACIJE TEHNIŠKEGA MUZEJA SLOVENIJE

Tehniški muzej Slovenije, ki deluje že deset let (ustanovljen 30. marca 1951) pod vodstvom ravnatelja prof. Franja Baša, je v tem času organiziral vrsto tehniških lokalnih muzejev in objavil osem »Vodnikov Tehniškega muzeja Slovenije«, osem brošur, ki obravnavajo različne teme s področja tehnike in njenega razvoja. Posebni publikaciji sta do sedaj izšli dve; obravnavam ju na koncu pričujoče recenzije.

Najprej naj omenim »Vodnike« po vrstnem redu izhajanja.

I. Razstava znanstvenih odkritij. Vodič po razstavi. Ljubljana, april-maj 1952. Uredil Ivan Mohorič.

Ker je bil vodič vezan na razstavo, nam ta tekst danes samo še priča, kaj vse je obsegala in kako je bila urejena ta potujoča razstava, ki je prišla k nam iz Belgije po iniciativi generalnega direktorja UNESCO v Parizu. Zanimiva sta članka na straneh 6 in 7, ki sta posvečena historiatu in delovanju Palače odkritij v Parizu in našemu Tehniškemu muzeju Slovenije.

II. Slovenska peč. Vodnik po zgodovinskem plavžu v Dnu nad Kropo. Franjo Baš: Odkrivanje, čas nastanka in obratovanja slovenske peči v Dnu nad Kropo; Ciril Rekar: Slovenska peč v Kropi, naš železarski spomenik. Izdal Tehniški muzej Slovenije, založila »Nova proizvodnja«. Ljubljana 1954. 73 strani.

Leta 1953 so odkrili nad Kropo pri graditvi ceste na Jamnik precej dobro ohranjeno talilno peč za železovo rudo, ki jo zaradi določenih posebnosti imenujemo »slovensko peč«. Baš datira njeno postavitve v začetek 14. stoletja ali, rečeno na široko, v čas okoli leta 1300. V oporo svoji trditvi navaja več tehničnih razlogov. Ker je znano, da je moral lastnik (ali so morali lastniki) prejeti za graditev takega obrata dovoljenje ali koncesijo določene nadrejene rudarsko-upravne instance in ker je malo verjetno, da bi peč obratovala tako samotno, izolirano, za zunanji svet nezaznavno — čeprav so jo sorazmerno kmalu pozabili — bomo morali o njej (ali o njih, če jih je bilo v bližini kaj več) vztrajno iskati še novih vesti in virov različne proveniencije (urbarji, rudarske knjige, listine). Dosedanji Baševi dokazi so sicer solidni, toda pritegniti bomo morali k delu še pisane vire. Vsekakor nista pisca debate o slovenski peči zaključila; dala sta nov močan impulz za nadaljnje raziskave in doprinesla levji delež k boljšemu poznavanju problema železarstva in gozdne železa na Slovenskem oz. Kranjskem. Stvar naših arhivistov in zgodovinarjev je, da pomagajo še bolje osvetliti nastanek tega zanimivega objekta, ki v vsej dobi svojega delovanja prav gotovo ni bil tako zagoneten, da ne bi kdo o njem kaj več zapisal.

III. *Albert Struna: Idrijska »kamšt«. Vodnik po zgodovinski vodni črpalki v Idriji. Ljubljana 1954. 8 strani.*

Pisec nas na kratko seznani s kamštjo, z velikim vodnim kolesom za pogon črpalnih naprav v idrijskem rudniku živega srebra.

V razpravnici je nekaj napak, ki jih moram tu popraviti. Začetek dela v rudniku samem datira pisec prepozno. Kopati se ni pričelo šele leta 1497, ampak že 1493 (zelo verjetno pa že preje, kot mi je povedala tov. Marija Verbičeva, arhivist v DAS. Prim. tudi njen prispevek Idrijski delavec v 16. stoletju v ZČ, VI—VII, — Kosov zbornik.). Kar pa se kamšti tiče, me je opozorila tov. Verbičeva na dejstvo, da je v virih prvič zasledila vesti o njej v spisih iz leta 1587.

IV. *Mirko Šušteršič: Gozdarski, lesni, lovski muzej v Bistri. Vodnik po gozdarskem, lesnem, lovskem muzeju. Ljubljana 1954. 12 strani.*

Avtor podaja nastanek in vsebino enega izmed naših najmlajših muzejev (odprt 25. oktobra 1953).

V. *Lobnica. Vodnik po nekdanji steklarni nad Rušami. — V pripravi.*

VI. *Stanislav Mazi: Klavže nad Idrijo. Ljubljana 1955. 70 strani.*

Svojevrstna tehničnozgodovinska posebnost bi bila slovenski javnosti verjetno še manj znana kot je, če nas ne bi pisec dobro seznanil s klavžami ali zapornicami. Na str. 18 piše, da ni znano leto postavitve prvih idrijskih klavž in da se domneva, da so zgradili prve na Idriji leta 1595, prve na Zali pa 1627. Po arhivskih raziskavah tov. Verbičeve, ki mi je sporočila svoje lastne izsledke, so bile postavljene prve klavže na Idriji že leta 1588. Brez ozira na to, da starejši zgodovinski podatki niso točni, je pisec drugod povsod vesten in razgledan razlagalec gozdnih razmer in vodnega režima okoli idrijskega rudnika ter same tehnične ureditve klavž (in grabelj pri rudniku). Če zaporni mehanizem vrat pri klavžah ni kopija tujih izumov, pač pa zamisel kakega neznanega domačina, potem moramo to prišteti med izume naših ljudi, kar je vsekakor tudi nekaj vredno.

VII. *Jože Gašperšič: Vigenjc. Vodnik po zgodovinskih žebeljarskih kovačnicah v Kamni gorici, Kolnici, Kropi in Železnikih. Ljubljana 1956. 104 strani.*

Gašperšič je dal v tej knjižici prav lep pregled dela v naših gorenjskih vigenjcih ali žebeljarskih kovačnicah. Dobrim podatkom in gladkemu pripovedovanju, ki napravijo branje prijetno, bi mogel dodati le še nekaj prav malega navedb. Na strani 59 je govora o švedski in ruski konkurenci v Sredozemlju (leta 1758), ki da poleg drugega tudi zmanjšuje proizvodne zmogljivosti naših vigenjcev. Temu bi dodal, da se slišijo že od leta 1720 dalje resni glasovi, da povzročajo hudo konkurenco v Sredozemlju ne samo švedsko in rusko železo, pač pa tudi bosensko železo in izdelki iz njega. O koroški in štajerski konkurenci, pa tudi domači, menda ni treba še posebej govoriti. Na strani 70 omeni Gašperšič mimogrede pri Magušarju, da je prejemal še po letu 1904 rento od dunajskega kartela zato, da ni delal kladvec. Zaustavil sem se prav pri železarskem kartelu. Kartelizacija industrije v kapitalizmu zrele dobe je eden izmed najpomembnejših faz razvoja te panoge narodnega gospodarstva. Kako sta tudi Kropa in Kamna gorica s svojim patriarhalnim načinom proizvodnje (drugi podobni obrati na Gorenjskem pa ne!) zašli med kartelirano železarsko industrijo?

Kartelizacija vedno pomeni, da se je tržišče napolnilo z določenimi proizvodi in da bi prišlo zaradi konkurence med obrati do hude krize, če se ne bi proizvodnja kontingentirala ali tržišče rajoniziralo. Kot vidimo podobne pojave že pri cehih (omejeno število pomočnikov, rajoniziranje tržišča, kazni zaradi nižje cene od dogovorjene, borba proti šušmarjem itd.), tako pride tako reglamentiranje še bolj do izraza pri hitri in množični proizvodnji kapitalizma. Zato je bil prvi železarski kartel v Avstriji sklenjen že 15. decembra 1878 med avstrijskimi valjarnami tračnic. Njemu so sledili še drugi karteli. Kartel žice

in žičnikov je bil organiziran leta 1888 in podaljševan do leta 1912 in še delj. Član tega kartela je bil od začetka tudi znani Johann Globotschnig iz Ljubljane. Kartel tračnih žebeljev (Gašperšičevih kladvec) in vijakov se je prvič ustanovil leta 1893, od 1. januarja 1902 pa je veljal novi kartel. Člani kartela so bili naši trije največji proizvajalci tega blaga: Prva žebeljarska in železarska zadruga v Kropi in Kamni gorici, železarna v Muti, Jurij Magušar v Kropi in Kamni gorici. V smislu dogovora sta takrat ustavila izdelovanje kladvec in vijakov Muta in Magušar (Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete. VII, Eisenindustrie. 17., 18., 19. und 20. Juni 1912. Wien 1912, str. 440. Te ankete se kljub vabilu nista udeležila niti Magušar niti Žebeljarska zadruga, ker se verjetno nista imela več za člana kartela). Da bi Magušar prejemal kako rento od kartela, mi ni znano. Najbrž to ne bo držalo. Navadno je kartel nakazal takemu podjetniku, ki je ustavil proizvodnjo določenega izdelka v korist ostalih kartelirancev, proizvodnjo nekarteliranih artiklov ali včasih tudi izdelavo takih karteliranih proizvodov, kjer je bila konkurenca manjša. Magušarju ni bil več določen predmet izdelave. Torej bi mogli iz tega sklepati, da si je moral izbrati vrsto proizvodnje sam in da je šel pri tem v smeri najmanjšega odpora.

Ko se je pripravljajl v Stari Avstriji zakon o kartelih, je bil v državnem zboru na Dunaju izbran v odbor za pripravo kartelnega zakona tudi naš dr. Janez Evangelist Krek. Iz literature (delavski časopisi!) vemo, da so se naši delavci nekako bali kartelov in jih močno kritizirali ter napadali (tako krščanski socialisti kot socialni demokrati); le malo kdo je vedel, da bi bila svobodna konkurenca med tovarnami znatno hujše zlo. Zastopstvo dunajskih in s tem avstrijskih delavcev, ki je tudi bilo poklicano k zgoraj navedeni kartelni anketi, je oddalo spomenico »Avstrijske zveze kovinskih delavcev«, kjer je bilo zapisano, da karteli niso samovoljne tvorbe, pač pa nujna posledenca privatno-kapitalističnega gospodarstva v Avstriji. Ne more se istočasno karteles negirati, kapitalizem pa priznavati. Proti kartelom se more boriti, kdor se bori proti kapitalizmu samemu... »Zavestno nadaljnje izoblikovanje našega narodnega gospodarstva v smeri podružbljenja: to se zdi organiziranim kovinskim delavcem edina resna in učinkovita borba proti kartelom« — zaključujejo kovinarji (Verhandlungen..., str. 557, 559). Zato bi bilo prav zanimivo ugotoviti, na kakšni stopnji razvoja je dohitela kartelizacija gorenjske železarnje.

VIII. Prof. dr. Vladimir Murko: Josip Ressel — življenje in delo. Ljubljana 1957.

V 208 strani obsegajoči monografiji je posvečenih poglavju o ladijskem vijaku 55 strani, 43 strani drugim tehničnim izumom, 33 strani Resselu kot gozdarju, skoraj 20 strani njegovim narodnogospodarskim nazorom. Poglavja so torej v pravem sorazmerju s pomembnostjo tega genialnega moža v nekaterih področjih znanosti. S to knjigo smo se Slovenci preko prof. Murka pač dostojno oddolžili spominu Jožefa Resslera. Vsa poglavja so obdelana vestno in natančno.

Zrela in ustvarjalna doba Resslerovega življenja pripada dobi, ko je kapitalizem vse uspešneje spodrival in že skoraj v celoti tudi spodrinil svojega hiračnega sodobnika — fevdalizem. Sam je odločilno posegel v tovrstno aktivnost. Da se je tega dobro zavedal, dokazujejo njegovi gospodarski nazor. Glede Resslerovega načrta o kritju bankovcev z zemljiško rento naj tu omenim več kot sto let starejšo rokopisno študijo »Cammeral-Systema« (med Reigersfeld-Rakovčevimi spisi v Drž. arhivu Slovenije). Razlike med obema spisoma so sicer znatne, toda načelo je podobno. Primerjava med obema spisoma bi dala prav koristno razpravo. V ostalem je bil Ressel dobro znan vsaj s tržaškim kapitalistom Carlom d'Ott Fontana in se je mogel iz pogovorov vsaj z njim, če že ne z ostalimi magnati, spoznati s problemi finančnega sveta.

Tehniški muzej Slovenije je objavil izven serije »Vodnikov« še kot posebni izdaji dve deli. Prva je brošura, obsegajoča 66 strani, z naslovom **Joseph Ressel 1793—1857, Inventor of the vessel screw, forester and economist. Ljubljana 1957.** Brošura je obširen angleško pisan izvečak, kjer pa je prof. Murko napisal življenjepis Resslera kot gospodarstvenika, prof. Albert Struna je obdelal genija

kot izumitelja vijaka po tehnični plati, inž. Franjo Sevnik pa Ressler kot gozdarja.

Druga posebna izdaja Tehniškega muzeja Slovenije (založnik: Knjižnica Titovih zavodov »Litostroj«) je knjiga, ki jo je napisal **prof. inž. Albert Struna** in ima naslov **Vodni pogoni na Slovenskem (gradivo za zgodovino)**, Ljubljana 1955 (450 str. + 2 pril.).

Težko je ocenjevati z znanstvenega stališča knjige, ki imajo podnaslov »gradivo za zgodovino«, pa so znanstvene in »gradivo« le v manjši meri. Mislim, da mi niti avtor niti izdajatelj niti založnik ne bodo mogli uspešno ugovarjati, če trdim, da je ali naslov preozek za vsebino knjige ali pa vsebina preširoka za naslov.

Po ogledu in prečitaniu knjige sem se prepričal, da ima le-ta težišče v poglavju »Po nekaterih sledih...« od strani 295 do 395 in v bogatem izboru slik, zlasti tistih, ki prikazujejo vodne pogoje na Slovenskem. Za strokovnjaka bi moglo biti poglavje »Industrijska in obrtna dejavnost na slovenskem ozemlju« (str. 173—294) izpuščeno, ker je kompilacija iz zastarele literature. Iz tega sledi, da številnih napak (tu jih podrobneje ne bom navajal, ker že nima več smisla) ni zakrivil inž. Struna, pač pa pisci tistih starih razprav. V kolofonu piše, da so bili dotiskani Vodni pogoni v oktobru 1955. Že pred tem pa so izšla prav dobra dela, ki jih inž. Struna ni utegnil več preštudirati ali pa jih citirati v seznamu literature. Naj nekaj del navedem: tri knjige Hermanna Wiessnerja s skupnim naslovom *Geschichte des Kärntner Bergbaues*; tretja knjiga je izšla v Celovcu že leta 1953. Potem bi mu mogla koristiti zajetna knjiga *Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Vorzeit bis zur Gegenwart*, izšla v Celovcu konec 1953 ali začetek 1954. Od domačih del bi še mogel inž. Struna citirati Ivana Mohoriča *Industrializacija Mežiške doline, Maribor 1954* (čeprav to delo pri obravnavanju starejših poglavij naše industrijske zgodovine ni prav točno), da ne govorim o člankih našega Zgodovinskega časopisa in *Kronike*.

Kot delo, namenjeno širokim krogom znanja željnih ljudi, je knjiga *Vodni pogoni* uspešno opravila svojo nalogo. Bralci bodo mogli prav s pomočjo dobrih slik spoznati, kako »zob časa« ali priroda s svojimi zakoni počasi uničuje obrate, ki so bili nekoč sila napredni in so predstavljali višek tehničnega znanja, danes pa jih z restavracijo in konservacijo skušamo ohraniti čim dlje »pri življenju«. Bilo bi zelo nesmiselno, če bi sodil delo preostro. Sicer pa avtor v uvodu sam pravi, da je njegov prikaz na mnogih mestih pomanjkljiv in nepopoln in da je z njim imel predvsem ta namen, da bi udaril temelj (op.: koga je sicer še nameraval udariti?) in razvnel pobudo...

Povzetek: knjiga je dober donesek k boljšemu poznavanju vodnih pogojev na slovenskem ozemlju, za solidno sintezo o zgodovinskem razvoju industrijske in obrtne dejavnosti na istem ozemlju pa čas še ni docela dozorel; zato šibke kompilacije raje do nadaljnjega opuščajmo.

Jože Šorn

Josip Zontar, Christian Wilhelm Heil, ein Diplomat, Projektemacher und nationalökonomischer Theoretiker des 18. Jahrhunderts. Südost-Forschungen, Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas. München. Band XVII, 1958, 2. Halbband. Str. 376—406.

Saksonec Kristijan Viljem Heil (rojen 1710, umrl neznano kdaj po letu 1767) ni neznan naši domači zgodovini merkantilizma (prim. na primer ZČ, VIII, str. 93—94). Iz Zontarjeve razprave se lahko v celoti poučimo o tem nemirnem in nesrečnem duhu. Približno ena tretjina razprave je posvečena Heilovemu delovanju pred prihodom v naše kraje, dve tretjini pa njegovemu življenju v naši družbi dobe Marije Terezije. Pisec je imel torej dovolj prostora, da je podal »kranjsko« dobo Heilovega življenja (in »spodnještajersko« prav tako).

V splošnem moram okarakterizirati Heila kot človeka, ki ni bil — kar se tiče merkantilistične dejavnosti — niti teoretično niti praktično kaj prida ustvarjal en merkantilist. Sicer je res, da je imel mnogo zamisli o tem, da bi izboljšal to ali ono pomanjkljivost in da bi se lotil tega ali onega posla, toda